

40. Yu. Kyrychuk, *Viys'kovo-politychna diyal'nist' zbroynoho pidpillya OUN – UPA v Zakerzonni (1945 – 1947 rr.)* [Viiskovo-politychna diialnist zbroinoho pidpillia OUN – UPA v Zakerzonni (1945 – 1947 rr.)], Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy krayeznavchyy chasopys, 2000, #4, c. 76.
41. D. Baykyenich, *Pereselelnya ukrayintsiv iz Pol'shchi do Skhidnykh oblastey URSS u druhiy polovyni 1940-kh rokiv*. [Baikienich D. Pereselelnia ukraintsiv iz Polshchi do Skhidnykh oblastei URSS u druhiy polovyni 1940-kh rokiv] Dys. kand. zi spetsial'nosti 07.00.01 – Istoriya Ukrayiny. – Luhans'k, 2013, Rezhym dostupu www.lemko.org/pdf/Baykenich-2013pdf, c. 77.
42. D. Baykyenich, *Pereselelnya ukrayintsiv iz Pol'shchi do Skhidnykh oblastey URSS u druhiy polovyni 1940-kh rokiv*. [Baikienich D. Pereselelnia ukraintsiv iz Polshchi do Skhidnykh oblastei URSS u druhiy polovyni 1940-kh rokiv] Dys. kand. zi spetsial'nosti 07.00.01 – Istoriya Ukrayiny. – Luhans'k, 2013, Rezhym dostupu www.lemko.org/pdf/Baykenich-2013pdf, c. 78.

authorities. The systematic pressure from the KGB ended with a planned special operation for his arrest. During the preliminary investigation and the Ivano-Frankivsk trial, the detainee refused any cooperation with the KGB and accused their game for crimes against the Ukrainian people.

The conduct of the dissident was characterized by their rejection of any compromises with the Soviet regime and was a real challenge of the system.

The process is organized not the initiative of the Central Committee of the CPU and controlled by the leader of the Ukrainian Communist Party, P. Shelest.

The frank massacre over V. Moroz led to a large-scale campaign to protect him among the Ukrainian intelligentsia, which was attended by most of the leader of the dissident movement.

Key words: Valentyn Moroz, Ukrainian dissident movement, Soviet regime, Viacheslav Chornovil, civil rights movement, Ivano-Frankivsk regional court.

УДК 94(477):316.647.6

© Богдан ПАСКА
(Івано-Франківськ)

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ СУДОВИЙ ПРОЦЕС НАД ДИСИДЕНТОМ ВАЛЕНТИНОМ МОРОЗОМ

У статті проаналізовано причини, хід і результати слідства та суду над українським дисидентом Валентином Морозом у 1970 р. На основі раніше засекречених матеріалів архівів КДБ досліджено заходи радянського режиму щодо організації судової розправи над одним із найбільш активних учасників українського національного руху. Простежено поведінку В. Мороза під час проведення слідчих дій та кампанію на його захист у середовищі дисидентства.

Ключові слова: Валентин Мороз, український дисидентський рух, радянський режим, В'ячеслав Чорновіл, правозахист, Івано-Франківський обласний суд.

Bohdan PASKA
(Ivano-Frankivsk)

IVANO-FRANKIVSK TRIAL OVER DISSIDENT VALENTYN MOROZ

The subject of the article are the reasons, course and results of investigations and trial of the Ukrainian dissident Valentyn Moroz in 1970.

The author concludes that the social and political activities of V. Moroz during the 1969 – 1970 period caused a tougher action of the Soviet

Valentin Yakovych Moroz – український історик, дисидент, уродженець Волині, який був одним із найбільш активних учасників українського національного руху у 1960 – 80-х рр. У ході першої хвилі арештів 1965–1966 рр. його було репресовано радянським режимом та засуджено до чотирьох років позбавлення волі. Після повернення з ув'язнення у 1969–1970 рр. дисидент продовжив антирадянську діяльність. Зокрема, протягом дев'яти місяців перебування на волі він створив неформальний дисидентський гурток у Івано-Франківську, здійснив акцію на підтримку політв'язня С. Караванського, написав три публіцистичні есе для поширення у самвидаві, досліджував і популяризував гуцульську етнографічну спадщину. Активність В. Мороза призвела до нового витка репресій проти нього з боку радянського керівництва.

Предметом пропонованого дослідження є причини, хід і результати слідства та суду над В. Морозом у 1970 р. Ця проблема ще не отримала комплексного дослідження в українській історіографії. Окремі її аспекти розкрито у працях Г. Касьянова¹, А. Русначенка², О. Бажана та Ю. Данилюка³, І. Геля⁴. Основою джерельної бази є матеріали кримінальної справи В. Мороза 1967–1970 рр., документи ф. 16 ГДА СБУ, спогади дружини дисидента, самвидавчий часопис «Український вісник».

Участь В. Мороза в українському національному русі викликала досить різку реакцію з боку режиму. Як свідчить доповідна записка

КДБ УРСР від 7 грудня 1970 р., працівники КДБ особливо ретельно «готувались» до звільнення дисидента з Владимирської тюрми. Ще до його приїзду в Україну спецслужбами була підібрана і проінструкована агентура, встановлено нагляд за кореспонденцією В. Мороза, а квартири його дружини в Івано-Франківську й однодумців у Києві та Львові стали прослуховувати. Завдяки таким заходам тотального контролю кадебісти знали практично про кожен крок В. Мороза на волі⁵.

Написання і поширення В. Морозом документів антирадянського спрямування спричинили відповідну реакцію з боку режиму, яка проявилась у рішенні КДБ УРСР про початок нових репресій проти нього⁶. Наприкінці квітня 1970 р. представники влади організували провокацію проти В. Мороза, яка стала приводом до його другого арешту. Протягом 25–26 квітня дисидент перебував у с. Космач у В. Романюка, маючи на меті провести дослідження гуцульських традицій під час святкування Великодня⁷. Зранку 26 квітня, коли В. Мороз здійснював запис на магнітофонну стрічку великодніх пісень біля церкви, представниками влади було проведено спробу його затримання. До дисидента підійшли директор школи с. Космач М. Дідух, завідувач відділу агітації і пропаганди Косівського райкому КПУ І. Крицкалюк та співробітник Івано-Франківського обкому партії Шаповалов. Вони намагалися забрати у В. Мороза магнітофон та за допомогою місцевого дільничного міліціонера затримати його під приводом «встановлення особи». Проте колишній політв'язень «...підняв руки вгору, звернувся до віруючих і голосно вигукнув, щоб люди спасали його...». Жителі Космача, які були присутні біля церкви (близько 80 осіб), не дозволили представникам влади здійснити затримання В. Мороза⁸.

Через кілька днів, 29 квітня 1970 р. проти В. Мороза було порушено третю за рахунком кримінальну справу за статтею 187–1 КК УРСР («поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад»)⁹. Керівником слідчих дій призначили майора П. Баранова, який раніше вів справи О. Заливахи в 1965–1966 рр. та Українського національного фронту (УНФ) у 1967 рр.¹⁰ Того ж дня на квартирі дисидента слідчі КДБ здійснили обшук¹¹. Вилучено статті В. Мороза «Хроніка опору», «Серед снігів», гумореску антирадянського характеру «Я бачив Магомета», кілька інших самвидавних статей, віршів поетів-шістдесятників, листи від В. Чорновола,

Є. Сверстюка, Б. Антоненка-Давидовича. Серед вилученої літератури були також 17 зошитів з табірними рукописами В. Мороза (збереглися серед матеріалів кримінальної справи), книга Д. Донцова «Культура примітивізму» та значна кількість періодичних видань довоєнного періоду¹².

1 червня 1970 р. співробітники КДБ здійснили масштабну спецоперацію проти В. Мороза та його однодумців. Його було викликано в місцеве управління КДБ, заарештовано і оголошено підозру за ст. 62, ч. II КК УРСР¹³. Паралельно проведено вісім обшуків, п'ять з яких у Івано-Франківську – на квартирі В. Мороза¹⁴, а також І. Сенік¹⁵, Л. Возняк-Лемик¹⁶ та О. Попович¹⁷. Цього ж дня здійснено обшуки у квартирах Володимира Іванишина в селі Дуба Рожнятівського району Івано-Франківської області¹⁸, В. Чорновола у Львові¹⁹, а також О. Мешко та О. Сергієнка в Києві²⁰.

Період слідства за справою В. Мороза тривав упродовж 29 квітня – 15 жовтня 1970 р. Основною метою кадебістів було доведення його авторства щодо есе «Мойсей і Датан», «Серед снігів» і «Хроніка опору» та фактів поширення публіцистом власних праць. Протягом цього періоду проведено 12 допитів заарештованого²¹. Слідчий П. Баранов часто використовував методи тиску та шантажу щодо підслідного, намагаючись зламати його характер і волю до спротиву²². 9 червня 1970 р. В. Морозу було оголошено постанову про висунення йому обвинувачень щодо написання та розповсюдження праць «Хроніка опору», «Серед снігів», «Я бачив Магомета». Також дисиденту інкримінувалися «заклики до опору органам влади»²³. Протягом червня-вересня 1970 р. у справі В. Мороза допитано 28 осіб, серед яких чільні представники українського дисидентського руху.

Поведінка В. Мороза була набагато досвідченішою, ніж його дії під час першого слідства в 1965–1966 рр. Розуміючи невідворотність розправи над собою, він проявив принциповість у протистоянні з працівниками КДБ, робив спроби ускладнити їх роботу та намагався надати своїй справі максимального розголосу. За весь період слідства В. Мороз жодного разу під час допитів не допустив «визнання власної вини» та не дав показів, які б могли бути використані проти інших учасників руху²⁴. Політв'язень заперечував авторство вилучених у нього під час обшуку творів та їх «антирадянський характер»²⁵.

Не маючи достатніх доказів для доведення «провини» В. Мороза, слідчі КДБ призначили ряд експертиз творів вилучених у нього на

квартирі та чорновиків з метою встановлення їх авторства²⁶. Експертна комісія, до якої входили Віталій Русанівський, а також вчені-філологи Галина Їжакевич та Арнольд Грищенко, 5 серпня 1970 р. на замовлення органів держбезпеки зробила висновок про те, що вказані праці належать перу В. Мороза²⁷.

Після оголошення обвинувачення 10 червня 1970 р. В. Мороз написав три заяви протесту, які були адресовані першому секретареві ЦК КПУ П. Шелесту, голові КДБ УРСР Віталієві Нікітченку та прокуророві УРСР Ф. Глуху. Він звертав увагу на відсутність доказів та аргументів щодо висунення йому звинувачень за ст. 62 КК УРСР і вимагав перекваліфікації його справи на ст. 187-1, за якою максимальний термін покарання становив тільки три роки. Вказував на упереджене ставлення до нього з боку івано-франківських слідчих КДБ, некомпетентність останніх, погані умови утримання в ізоляторі – і висловив клопотання про переведення слідства до Києва. Очевидно, проведення судового процесу в столиці сприяло би більшому розголосу справи та активізації кампаній протесту проти незаконного засудження інакодумця. При цьому В. Мороз в ультимативному порядку заявив про відмову брати участь у слідчих діях: «В Івано-Франківську не промовлю на слідстві ні слова»²⁸. Проте на початку липня скарги політ'язня було відхилено вищим керівництвом УРСР.

Під час слідства В. Мороз усвідомлював необхідність спротиву тоталітарній системі навіть в умовах ув'язнення. Про це свідчать слова з його тюремної записки, адресованої синові Валентину: «...Щоб Україна жила на світі, щоб її не зжерли, хтось мусить сидіти в тюрмі»²⁹. Наприкінці серпня 1970 р. він написав заяву на ім'я голови КДБ УРСР під назвою «Замість останнього слова»³⁰. У цьому есе В. Мороз відкрито кинув виклик радянській тоталітарній системі, заявивши, що ніколи не напише покальної заяви: «Буде суд. То ж будемо битись. Саме тепер... потрібно, щоб хтось показав приклад твердості і одним махом змив те гнітюче враження, яке створилось після відходу деяких людей від активної громадської діяльності. Випало мені...»³¹. Справжньою причиною свого арешту вважав діяльність з метою активізації українського дисидентського руху. Він прогнозував піднесення національного відродження в майбутньому, а переслідування з боку режиму вважав чинником, який тільки сприяє цьому процесу³². В. Мороз вказав на велике значення самопожертви учасників дисидентства для по-

ширення української національної ідеї. Водночас автор критикував представників поміркованої течії дисидентства І. Дзюбу та І. Світличного, намагався поставити себе на провідне місце в середовищі руху³³.

У середині липня 1970 р. з ініціативи кремлівських очільників СРСР з метою послаблення позицій першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста відбулась ротація у вищому керівництві КДБ при Раді Міністрів УРСР. Соротника П. Шелеста В. Нікітченка замінив Віталій Федорчук, який був прихильником посилення переслідування інакодумства. Такий крок став першим сигналом до активізації політичних переслідувань, що знайшло свої вияви у справі В. Мороза³⁴. Показово, що через два місяці після того, як В. Федорчук очолив КДБ, скасовано постанову півторарічної давності про закриття справи В. Мороза щодо написання есе «Репортаж...». 25 вересня 1970 р. дві кримінальні справи об'єднано, а фігуранту висунуто нові обвинувачення³⁵. Для цього прокурор Івано-Франківської області дав санкцію на продовження термінів слідства в його справі³⁶. Зрештою, 20 жовтня підслідному висунуто обвинувачення за ст. 62, ч. II КК УРСР. Йому інкримінувалося, крім написання творів «Хроніка опору», «Серед снігів» та «Я бачив Магомета», також створення і розповсюдження есе «Репортаж...» та «Мойсей і Датан»³⁷.

Арешт В. Мороза і слідство над ним викликало занепокоєння у середовищі українського дисидентства та спричинило масштабну кампанію на його захист. Цю кампанію можна вважати чинником, який сприяв консолідації зусиль інакодумців, оскільки в ній взяли активну участь представники обох напрямів українського дисидентства – як радикального, так і конформістського³⁸.

Найбільш активним організатором заходів протесту був В. Чорновіл³⁹. З його ініціативи було зібрано чималу суму коштів для оплати адвоката та розпочато написання серії заяв-клопотань на захист В. Мороза до вищих органів влади⁴⁰. Протягом червня-жовтня 1970 р. надіслано вісім таких заяв протесту, підписи під якими поставили 26 осіб. Уже 17 червня 1970 р. заяву з вимогами дотримання конституційної законності в справі В. Мороза на ім'я Голови Президії ВР УРСР Олександра Ляшка, голови КДБ В. Нікітченка та президента Академії наук УРСР Бориса Патона написала київська дисидентка О. Мешко⁴¹. Одним з перших у червні 1970 р. на захист В. Мороза виступив І. Гель, який

надіслав заяву-протест до ЦК КПУ під назвою «Кара чи злочин?» і наполягав на необхідності об'єктивного розгляду справи⁴². Жодної реакції від органів влади на ці заяви не послідувало.

Судовий процес над В. Морозом відбувся протягом 17–18 листопада 1970 р. в Івано-Франківську. Розправа організувалася з ініціативи ЦК КПУ і контролювалася лідером української компартії П. Шелестом⁴³. Зважаючи на розгортання кампанії на захист В. Мороза серед української інтелігенції, влада УРСР здійснила заходи з метою недопущення протестів під час проведення суду. 14 листопада в Києві відбулася нарада представників КДБ, Верховного суду УРСР, Міністерства юстиції та Прокуратури, керівників відповідних відомств Івано-Франківської області за участю міністра юстиції В. Зайчука та прокурора УРСР Ф. Глуха. На засіданні затверджено комплекс заходів з метою «...якісного проведення процесу і попередження можливих антирадянських і антисупільних дій зі сторони односторонців Мороза...»⁴⁴. Зокрема, як свідчать матеріали часопису «Український вісник», до Івано-Франківська було відправлено групу працівників КДБ з інших областей УРСР⁴⁵.

До Івано-Франківська на період проведення процесу для підтримки В. Мороза мали намір приїхати чимало учасників дисидентського руху, зокрема І. Світличний, Є. Сверстюк, З. Франко, В. Стус, М. Плахотнюк, А. Горська, О. Сергієнко, О. Мешко з Києва, М. Осадчий, Ігор Калинець, Григорій Чубай, Б. Горинь зі Львова, І. Гель із Самбора, Ніна Строката з Одеси. Проте через перешкоди, організовані КДБ (погрози, посилення трудової дисципліни, виклики до міліції) вони не змогли 17 листопада приїхати до Івано-Франківська⁴⁶. Судовий процес над В. Морозом носив закритий характер, оскільки влада не бажала створювати навколо нього суспільний резонанс. Захисником підсудного був московський адвокат Є. Коган, який у 1966 р. захищав на процесі письменника В. Сиявського⁴⁷.

Незважаючи на безпрецедентні заходи безпеки, під час судових засідань 17–18 листопада 1970 р. біля приміщення суду проходила демонстрація проти розправи над В. Морозом, у якій щоденно брали участь 20–30 осіб. Ядро протестуючих становила група представників львівської інтелігенції, які приїхали до Івано-Франківська з ініціативи В. Чорновола, – О. Горинь, Ірина Калинець, С. Шабатура, Стефанія Гулик, Г. Чубай, О. Антонів, А. Пашко, Марія Кач-

мар-Савка, Богдан Фардига, Ярослав Мацків та ін.⁴⁸ Ще 10 листопада 1970 р. львів'яни надіслали телеграму до Івано-Франківського обласного суду, у якій заявили, що не вважають В. Мороза злочинцем. Напередодні дисиденти провели зустріч на квартирі С. Гулик у Львові, де домовлено під час поїздки до Івано-Франківська в першу чергу вимагати відкритості судового процесу, а основним методом боротьби обрано подачу заяв протесту⁴⁹. У стихійному мітингу взяли участь свідки на процесі – В. Чорновіл, І. Дзюба та Б. Антоненко-Давидович, а також окремі жителі Івано-Франківська, серед яких дружина В. Мороза Раїса та політв'язень О. Заливаха⁵⁰.

Учасники стихійного пікету під стінами будівлі Івано-Франківського суду протягом 17–18 листопада 1970 р. написали два клопотання за підписами 12 осіб із вимогою допустити їх на процес В. Мороза. Головуючий відхилив ці заяви, посилаючись на закритий характер суду⁵¹. Зрештою, зранку 18 листопада група протестуючих (9 осіб), яких очолив В. Чорновіл, здійснила спробу проникнути в зал засідання, проте їх намагання були зупинені солдатами, які охороняли приміщення⁵². Тоді протестуючі відправили телеграму в Київ на ім'я прокурора УРСР з проханням допустити їх хоча б на оголошення вироку та скаргами на поведінку охорони⁵³. Цей лист так і залишився без відповіді.

У той же час поведінка самого В. Мороза була досить сміливою та принциповою. Вже на початку слухань він заявив, що винним себе не визнає, давати покази і брати участь у процесі не буде через його закритий характер. Відкрито говорив про те, що «його доля вирішена без цього «суду» й процедура, яка тут відбувається, не має ніякого значення»⁵⁴. При цьому він визнав, що є автором творів «Репортаж...», «Мойсей і Датан», «Серед снігів» та «Хроніка опору», заперечивши при цьому свою участь у написанні гуморески «Я бачив Магомета»⁵⁵.

Свідками на івано-франківський процес викликано І. Дзюбу, Б. Антоненка-Давидовича, В. Чорновола, проте вони також відмовилися від надання свідчень з тієї ж причини, що й підсудний⁵⁶. Така поведінка свідків фактично була бойкотом процесу та внесла певне замішання у судові засідання. Проте невдовзі головуючий задовольнив клопотання прокурора та ухвалив рішення про оголошення свідчень свідків, даних ними під час слідства⁵⁷. Також на суді були присутні вчені-філологи Г. Їжакевич та А. Грищенко, які здійснювали експертизу щодо вста-

новлення авторства творів В. Мороза. Експерти, незважаючи на відсутність вагомих аргументів, підтвердили свої попередні висновки⁵⁸. Після кількох клопотань адвоката вчені змушені були визнати неможливість категоричного доведення авторства щодо гуморески «Я бачив Магомета», що ставило під сумнів компетентність усієї експертизи⁵⁹.

Під час судових дебатів сторона обвинувачення наполягала на максимальному терміні покарання для В. Мороза за ст. 62, ч. II – 10 років позбавлення волі у спецтюрмі та 5 років заслання. Адвокат у заключному слові вимагав виправдання або перекваліфікації звинувачення на ст. 187-1, звертав увагу на пом'якшуючі обставини – наявність у підсудного на утриманні малолітньої дитини⁶⁰. Сам В. Мороз у своєму останньому слові обґрунтував причини написання есе, різко критикуючи політику радянського тоталітарного режиму щодо русифікації українського народу. На завершення заявив: «...Якщо мене судити за те, що я борюся з шовінізмом і русифікацією, то до тих десяти років, що просив прокурор треба додати ще десять років, бо я боровся зі злом, яке загрожує моєму народові і буду з цим боротися все своє життя»⁶¹.

Зрештою, 18 листопада 1970 р. зачитано вирок – В. Мороза було визнано винним за ст. 62, ч. II, оголошено «особливо небезпечним рецидивістом». Термін покарання склав 9 років позбавлення волі, з яких перші 6 років він мав відбувати в тюрмі зі спеціальним режимом, наступні 3 роки – у ВТК особливого режиму та 5 років заслання (сумарно – 14 років)⁶². За свідченнями адвоката, суд мав пряму вказівку від владної верхівки визначити В. Морозу саме такий термін⁶³. Під час оголошення вироку залу суду заповнили спеціально підібраними людьми та співробітниками КДБ, тоді як однодумців і родичів В. Мороза охорона до будівлі не впустила. За матеріалами журналу «Український вісник», під час зачитання вироку біля приміщення суду зібрався великий натовп мешканців Івано-Франківська. Тому після завершення процесу, «...побоюючись демонстрації, кадебісти поставили для обману перед головним входом «воронок», а В. Мороза вивезли з чорного ходу звичайною машиною»⁶⁴.

Касаційної скарги по суті вироку до Верховного Суду УРСР В. Мороз не писав, подавши тільки протестну заяву проти незаконного закритого суду і вимогу ще раз відкрито розглянути справу⁶⁵. У своєму клопотанні наголосив на антигуманності та несправедливості присуду.

Про те, що розправу над дисидентом організовано з ініціативи кремлівської верхівки, свідчить ряд доповідних записок керівництва УРСР на адресу союзного центру. Зокрема, вже 19 листопада 1970 р. П. Шелест написав таємний лист до ЦК КПРС, у якому доповідав про те, що процес над В. Морозом проведено організовано, а намагання знайомих в'язня вплинути на його результат завершилися безрезультатно⁶⁶. 7 грудня цього ж року відправлено доповідну записку за підписом В. Федорчука на адресу КДБ при Раді Міністрів СРСР, присвячену опису діяльності В. Мороза в руслі дисидентського руху та подій, пов'язаних із івано-франківським судовим процесом⁶⁷. Про особливу важливість розправи над В. Морозом для радянського керівництва свідчать численні нагороди працівникам КДБ, які брали участь у «проведенні заходів щодо розробки, збору доказів і документації злочинної діяльності Мороза, забезпечення умов проведення судового процесу»⁶⁸.

Упродовж листопада-грудня 1970 р. чимало дисидентів виступили протестами проти розправи над В. Морозом. Зокрема, клопотання на адресу Верховного Суду УРСР написали В. Чорновіл, Ірина Калинець, Ігор Калинець, О. Горинь, С. Гулик, А. Пашко, М. Качмар-Савка, Г. Куницька, Ярослав Кендзьор, Галина Савронь, П. Чемерис, Г. Чубай, С. Шабатура зі Львова, Б. Антоненко-Давидович, І. Дзюба, А. Горська, Михайлина Коцюбинська, З. Франко, О. Мешко, М. Плахотнюк, О. Сергієнко, Валентина Драбата, Олександр Погорілий з Києва, І. Гель із Самбора, Н. Строката з Одеси, О. Заливаха, М. Возняк і Л. Лемик з Івано-Франківська та В. Романюк із с. Космач Івано-Франківської області⁶⁹. Автори насамперед звертали увагу на закритий суд і великий термін покарання.

Під час цієї кампанії чимало зроблено для популяризації імені В. Мороза, поширення його творчої спадщини та донесення до суспільства інформації про розправу над ним. Важливу роль у цих процесах відіграли В. Чорновіл та І. Гель⁷⁰. Львівські поети Ігор Калинець та Г. Чубай присвятили ув'язненому дисиденту ряд поезій⁷¹. Результатом кампанії української інтелігенції на захист В. Мороза була героїзація його постаті, створення йому ореолу борця⁷².

Досить швидко інформація про судову розправу над В. Морозом поширилася за межами СРСР. Вже через кілька днів після івано-франківського суду київський дисидент Л. Плющ з дружиною надали інформацію про процес одному з лідерів російського правозахисного

руху Петру Якіру в Москву, який своєю чергою передав її американським і англійським журналістам. 22 і 24 листопада 1970 р. повідомлення про засудження В. Мороза озвучили радіостанції «Бі-Бі-Сі» і «Свобода»⁷³. За короткий проміжок часу активізувалися зусилля української еміграції щодо звільнення В. Мороза у формі масштабних міжнародних кампаній.

У січні 1971 р. Валентина Мороза відправлено етапом відбувати термін покарання до Владимирської тюрми в РРФСР⁷⁴. Потужні кампанії на його захист у середовищі української інтелігенції не досягли своєї мети, проте спричинилися до значного міжнародного розголосу цієї проблеми.

Таким чином, активна громадсько-політична діяльність В. Мороза протягом 1969–1970 рр. викликала жорстку реакцію радянської влади. Планомірний тиск з боку КДБ закінчився спланованою спецоперацією щодо його арешту. Під час попереднього слідства та івано-франківського судового процесу заарештований відмовився від будь-якої співпраці з кадебістами і звинуватив режим у злочинах проти українського народу. Поведінка дисидента характеризувалася відмовою від будь-яких компромісів з радянським режимом та була справжнім викликом системі. Відверта розправа над В. Морозом спричинила масштабні кампанії на його захист серед української інтелігенції, у яких взяли участь більшість лідерів дисидентського руху.

¹ Г. Касьянов, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років* [Dissenting Voices: the Ukrainian Intelligentsia in the Resistance Movement of 1960s-80s], Київ, Либідь, 1995.

² А. Русначенко, *Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років* [National Liberation Movement in Ukraine. The Middle of the 1950s – the Beginning of the 1990s], Київ, Вид-во імені Олени Теліги, 1998.

³ Ю. Данилюк, О. Бажан, *Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX століття)* [The Opposition in Ukraine (Second Half of 50s – 80s XX Century)], Київ, Рідний край, 2000.

⁴ І. Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини XX століття* [Challenge to the System: the Ukrainian Liberation Movement of the Second Half of the Twentieth Century], Львів, Часопис, 2013.

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 16 Секретаріат ГПУ-КДБ УРСР, оп. 5, *спр. 986 Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук агентів інорозвідок, авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; протестні акції*

представників творчої інтелігенції; ситуацію в середовищі радянських та іноземних студентів; рух кримськотатарських автономістів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; роботу пунктів «ПК»; діяльність українських емігрантських організацій (ТОУК); нагляд за церковними організаціями та сектантськими групами тощо (а/с «Блок»), 06.11.1970–10.12.1970, арк. 297-299.

⁶ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 5, *спр. 986*, арк. 299.

⁷ Архів управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області (далі – Архів УСБУ в Івано-Франківській області), *спр. 10956 П Кримінальна справа № 75 по обвинуваченню Мороза Валентина Яковича в скоєнні злочину передбаченого статтею 62 частина II КК УРСР в 5 томах*, Т. 4, арк. 188-189.

⁸ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 241, 244-245.

⁹ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 2-3.

¹⁰ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], Мюнхен, Сучасність, 1975, с. 184-185.

¹¹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр. 982. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи органів держбезпеки за 1966 рік; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук агентів іноземних розвідок, авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; протестні акції представників творчої інтелігенції; ситуацію в середовищі радянських та іноземних студентів; рух кримськотатарських автономістів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; діяльність українських емігрантських організацій (СУБ); роботу пунктів «ПК»; нагляд за церковними організаціями та сектантськими групами; профілактичні заходи із в'язнями «Дубравлагу» тощо (а/с «Блок»), 20.05.1970–15.07.1970, арк. 87-88.*

¹² Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 12-20.

¹³ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 7, 26.

¹⁴ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 21-22.

¹⁵ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 79-83.

¹⁶ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 143-145.

¹⁷ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 146-147.

¹⁸ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 123.

¹⁹ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 207-209.

²⁰ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 130-134.

²¹ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 26-65.

²² Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 42.

²³ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр. 10956 П*, Т. 4, арк. 33-34.

²⁴ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр. 985 Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та*

надзвичайні події; оперативне забезпечення виставок; розшук агентів інорозвідок, авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; протестні акції представників творчої інтелігенції; ситуацію в середовищі радянських та іноземних студентів; рух кримськотатарських автономістів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; роботу пунктів «ПК»; діяльність українських емігрантських організацій (ОУН); нагляд за церковними організаціями та сектантськими групами тощо (а/с «Блок», «Заграда»), 25.09.1970–06.11.1970, арк. 279.

²⁵ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 4, арк. 26-41.

²⁶ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 45, 73-74.

²⁷ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 77-92.

²⁸ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 135.

²⁹ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 162.

³⁰ ГДА СБУ, ф. 16, *спр.* 984 Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук агентів інорозвідок, авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; протестні акції представників творчої інтелігенції; ситуацію в середовищі радянських та іноземних студентів; рух кримськотатарських автономістів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; роботу пунктів «ПК»; діяльність українських емігрантських організацій; нагляд за церковними організаціями та сектантськими групами тощо (а/с «Блок»), 28.08.1970–25.09.1970, арк. 153-158.

³¹ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 139-140.

³² В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 136-137.

³³ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 136-138.

³⁴ Г. Касьянов, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років* [Dissenting Voices: the Ukrainian Intelligentsia in the Resistance Movement of 1960s-80s], с. 85.

³⁵ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 3, арк. 425-426.

³⁶ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 231-233.

³⁷ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 255.

³⁸ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 190-200; І. Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття* [Challenge to the System: the Ukrainian Liberation Movement of the Second Half of the Twentieth Century], с. 259.

³⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр.* 1006 Справа із оригіналами доповідних записок, спецповідомлень та інформацій (повернені із ЦК КПУ), 10 березня 1972 р. – 3 квітня 1972 р., арк. 184.

⁴⁰ В. Деревінський, *В'ячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець* [Vyacheslav Chornovil: Journalist, Fighter, State Creator], Тернопіль, Астон, 2013, с. 46.

⁴¹ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 188-189.

⁴² ГДА СБУ, ф. 6 Кримінальні справи на реабілітованих осіб, *спр.* 75128-фп Кримінальна справа № 205 по обвинуваченню Геля Івана Андрійовича у здійсненні злочину, передбаченого ч. II ст. 62 КК УРСР в 4 томах. 12 січня – 14 липня 1972 р., Т. 1, арк. 237-239.

⁴³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр.* 986, арк. 292.

⁴⁴ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр.* 986, арк. 112.

⁴⁵ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 203.

⁴⁶ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр.* 986, арк. 113.

⁴⁷ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 203.

⁴⁸ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр.* 986, арк. 124.

⁴⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр.* 986, арк. 113.

⁵⁰ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр.* 986, арк. 124; В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 202.

⁵¹ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 418-419.

⁵² ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр.* 986, арк. 142.

⁵³ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 421-422.

⁵⁴ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 204.

⁵⁵ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 303-304.

⁵⁶ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 205.

⁵⁷ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 307.

⁵⁸ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 312-314.

⁵⁹ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 321.

⁶⁰ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 322.

⁶¹ Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 326.

⁶² Архів УСБУ в Івано-Франківській області, *спр.* 10956 П, Т. 5, арк. 331-334.

⁶³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр.* 986, арк. 304.

⁶⁴ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 209.

⁶⁵ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 220.

⁶⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 25, ч. I Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина) (1968–1979 рр.), *спр.* 398. Листи в ЦК КПРС, довідки відділів ЦК Компартії України, листи, інформації Київського обкому Компартії України, МЗС УРСР та інших організацій про антирадянську книгу Джона Коляски «Два роки в Радянській Україні», про книгу А. Амальрика «Чи буде існувати Радянський Союз у 1984 році?», про ворожжі націоналістичні і антирадянські прояви (19.1.1970 р. – 2.11. 1971 р.), арк. 15-16.

⁶⁷ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр.* 986, арк. 292-309.

⁶⁸ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр.* 986, арк. 308-309.

⁶⁹ ГДА СБУ, ф. 6, *спр.* 69260-фп Кримінальна справа № 55 по обвинуваченню Дзюби Івана Михайловича за ст. 62, ч. 1 КК УРСР у 18 томах. 12 квітня 1972 – 18 січня 1973 рр., Т. 2, арк. 117–120; ГДА СБУ, ф. 6, *спр.* 72644-фп Кримінальна справа № 196 по обвинуваченню Чорновола Вячеслава Максимовича у вчиненні злочину, передбаченого

ст. 62, ч. 1 КК УРСР в 14 томах. 13 січня 1972 – 28 лютого 1973 рр., Т. 4, арк. 42; В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 211.

⁷⁰ І. Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини XX століття* [Challenge to the System: the Ukrainian Liberation Movement of the Second Half of the Twentieth Century], с. 260.

⁷¹ ГДА СБУ, ф. 6, *спр. 72644-фп*, Т. 5, арк. 282; В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 225-228.

⁷² ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр. 1021 Справа із оригіналами доповідних записок, інформ повідомлень та повідомлень із ЦК КПУ (повернені), 26 грудня 1973 р. – 26 грудня 1973 р.*, арк. 77.

⁷³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, *спр. 986*, арк. 303.

⁷⁴ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 220-221.

Reference:

1. Н. Кас'янов, *Нез'годні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років* [Dissenting Voices: the Ukrainian Intelligentsia in the Resistance Movement of 1960s-80s], Kyiv, Lybid', 1995.
2. А. Русначенко, *Национально-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років* [National Liberation Movement in Ukraine. The Middle of the 1950s – the Beginning of the 1990s], Kyiv, Vyd-vo imeni Oleny Telihy, 1998.
3. Ю. Данилюк, О. Базхан, *Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX століття)* [The Opposition in Ukraine (Second Half of 50s – 80s XX Century)], Kyiv, Ridnyy kray, 2000.
4. І. Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини XX століття* [Challenge to the System: the Ukrainian Liberation Movement of the Second Half of the Twentieth Century], L'viv, Chasopys, 2013.
5. *Haluzevyy derzhavnyy arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy* (dali – HDA SBU), f. 16 Sekretariat HPU-KDB URSS, op. 5, spr. 986 Dokumenty (povidomlennya, dopovidni) KDB pry RM URSS do TsK KPU pro: rezul'taty operativno-slidchoyi roboty; potochnu operativnu obstanovku, antyradnyans'ki proyavy na mistyakh ta nadzvychayni podiyi; rozshuk ahentiv inorozvidok, avtoriv ta rozpovsyudzhuvachiv antyradnyans'kykh lystiv ta lystivok; protestni aktsiyi predstavnykiv tvorchoyi intelihentsiyi; sytuatsiyu v seredovyskhi radyans'kykh ta inozemnykh studentiv; rukh kryms'kotatars'kykh avtonomistiv; reahuvannya hromads'kosti na podiyi suspil'no-politychnoho zhyttya; robotu punktiv «PK»; diyal'nist' ukrayins'kykh emihrant-s'kykh orhanizatsiy (TOUK); nahlyad za tserkovnymy orhanizatsiyamy ta sektant-s'kymy hrupamy toshcho (a/s «Blok»), 06.11.1970–10.12.1970, ark. 297-299.
6. HDA SBU, f. 16, op. 5, spr. 986, ark. 299.
7. *Arkhiv upravlinnya Sluzhby bezpeky Ukrainy v Ivano-Frankivs'kiy oblasti* (dali – Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti), spr. 10956 P Kryminal'na sprava # 75 po obvynuvachennyyu Moroza Valentyna Yakovycha v skoyenni zlochynu peredbachenoho statteyu 62 chastyna II KK URSS v 5 tomakh, T. 4, ark. 188-189.
8. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 241, 244-245.
9. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 2-3.
10. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], Myunkhen, Suchasnist', 1975, s. 184-185.
11. HDA SBU, f. 16, op. 3, spr. 982. Dokumenty (povidomlennya, dopovidni) KDB pry RM URSS do TsK KPU pro: rezul'taty operativno-slidchoyi roboty orhaniv derzhbezpeky za 1966 rik; potochnu operativnu obstanovku, antyradnyans'ki proyavy na mistyakh ta nadzvychayni podiyi; rozshuk ahentiv inozemnykh rozvidok, avtoriv ta rozpovsyudzhuvachiv antyradnyans'kykh lystiv ta lystivok; protestni aktsiyi predstavnykiv tvorchoyi intelihentsiyi; sytuatsiyu v seredovyskhi radyans'kykh ta inozemnykh studentiv; rukh kryms'kotatars'kykh avtonomistiv; reahuvannya hromads'kosti na podiyi suspil'no-politychnoho zhyttya; diyal'nist' ukrayins'kykh emihrant-s'kykh orhanizatsiy (SUB); robotu punktiv «PK»; nahlyad za tserkovnymy orhanizatsiyamy ta sektant-s'kymy hrupamy; profilaktychni zakhody iz v'yaznyamy «Dubravlahu» toshcho (a/s «Blok»), 20.05.1970–15.07.1970, ark. 87-88.
12. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 12-20.
13. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 7, 26.
14. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 21-22.
15. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 79-83.
16. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 143-145.
17. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 146-147.
18. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 123.
19. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 207-209.
20. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 130-134.
21. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 26-65.
22. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 42.
23. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 33-34.
24. HDA SBU, f. 16, op. 3, spr. 985 Dokumenty (povidomlennya, dopovidni) KDB pry RM URSS do TsK KPU pro: rezul'taty operativno-slidchoyi roboty; potochnu operativnu obstanovku, antyradnyans'ki proyavy na mistyakh ta nadzvychayni podiyi; operativne zabezpechennya vystavok; rozshuk ahentiv inorozvidok, avtoriv ta rozpovsyudzhuvachiv antyradnyans'kykh lystiv ta lystivok; protestni aktsiyi predstavnykiv tvorchoyi intelihentsiyi; sytuatsiyu v seredovyskhi radyans'kykh ta inozemnykh studentiv; rukh kryms'kotatars'kykh avtonomistiv; reahuvannya hromads'kosti na podiyi suspil'no-politychnoho zhyttya; robotu punktiv «PK»; diyal'nist' ukrayins'kykh emihrant-s'kykh orhanizatsiy (OUN); nahlyad za tserkovnymy orhanizatsiyamy ta sektant-s'kymy hrupamy toshcho (a/s «Blok», «Zahrava»), 25.09.1970–06.11.1970, ark. 279.
25. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 4, ark. 26-41.
26. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 45, 73-74.
27. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 77-92.
28. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 135.

29. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 162.
30. *HDA SBU*, f. 16, spr. 984 Dokumenty (povidomlennya, dopovidni) KDB pry RM URSR do TsK KPU pro: rezul'taty operatyvno-slidchoyi roboty; potochnu operatyvnu obstanovku, antyradyans'ki proyavy na mistsyakh ta nadzvychny podiyi; rozshuk ahentiv inorozvidok, avtoriv ta rozpovsyudzhuvachiv antyradyans'kykh lystiv ta lystivok; protestni aktsiyi predstavnykiv tvorchoyi intelihentsiyi; sytuatsiyu v seredovyshchi radyans'kykh ta inozemnykh studentiv; rukh kryms'kotatars'kykh avtonomistiv; reahuvannya hromads'kosti na podiyi suspil'no-politychnoho zhyttya; robotu punktiv «PK»; diyal'nist' ukrayins'kykh emihrant's'kykh orhanizatsiy; nahlyad za tserkovnymy orhanizatsiyamy ta sektant's'kymy hrupamy toshcho (a/s «Blok»), 28.08.1970–25.09.1970, ark. 153-158.
31. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 139-140.
32. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 136-137.
33. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 136-138.
34. H. Kas'yanov, *Nezhodni: ukrayins'ka intelihentsiya v rusi oporu 1960–80-kh rokiv* [Dissenting Voices: the Ukrainian Intelligentsia in the Resistance Movement of 1960s-80s], s. 85.
35. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 3, ark. 425-426.
36. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 231-233.
37. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 255.
38. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 190-200; I. Hel', *Vyklyk systemi: ukrayins'kyy vyzvol'nyy rukh druhoyi polovyny KhKh stolittya* [Challenge to the System: the Ukrainian Liberation Movement of the Second Half of the Twentieth Century], s. 259.
39. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 1006 Sprava iz oryiginalamy dopovidnykh zapysok, spetspovidnlen' ta informatsiy (poverneni iz TsK KPU), 10 bereznaya 1972 r. – 3 kvitnya 1972 r., ark. 184.
40. V. Derevins'kyi, *Vyacheslav Chornovil: zhurnalist, borets', derzhavotvorets'* [Vyacheslav Chornovil: Journalist, Fighter, State Creator], Ternopil', Aston, 2013, s. 46.
41. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 188-189.
42. *HDA SBU*, f. 6 Kryminal'ni spravy na rehabilitovanykh osib, spr. 75128-fp Kryminal'na sprava # 205 po obvynuvachennyyu Helya Ivana Andriyovycha u zdiysnenni zlochynu, peredbachenoho ch. II st. 62 KK URSR v 4 tomakh. 12 sichnya – 14 lypnya 1972 r., T. 1, ark. 237-239.
43. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 986, ark. 292.
44. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 986, ark. 112.
45. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 203.
46. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 986, ark. 113.
47. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 203.
48. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 986, ark. 124.
49. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 986, ark. 113.
50. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 986, ark. 124; V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 202.
51. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 418-419.
52. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 986, ark. 142.
53. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 421-422.
54. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 204.
55. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 303-304.
56. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 205.
57. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 307.
58. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 312-314.
59. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 321.
60. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 322.
61. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 326.
62. *Arkhiv USBU v Ivano-Frankivs'kiy oblasti*, spr. 10956 P, T. 5, ark. 331-334.
63. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 986, ark. 304.
64. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 209.
65. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 220.
66. *Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh obyednan' Ukrainy*, f. 1 Tsentral'nyy komitet Komunistychnoyi partiyi Ukrainy, op. 25, ch. I Dokumenty zahal'noho viddilu TsK Kompartiyi Ukrainy (sekretna chastyna) (1968–1979 rr.), spr. 398. Lysty v TsK KPRS, dovidky viddiliv TsK Kompartiyi Ukrainy, lysty, informatsiyi Kyiv's'koho obkomu Kompartiyi Ukrainy, MZS URSR ta inshykh orhanizatsiy pro antyradyans'ku knyhu Dzhona Kolyasky «Dva roky v Radyans'kiy Ukraini», pro knyhu A. Amal'ryka «Chy bude isnuvaty Radyans'kyi Soyuz u 1984 rotsi?», pro vorozhi natsionalistychni i antyradyans'ki proyavy (19.I.1970 r. – 2.II. 1971 r.), ark. 15-16.
67. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 986, ark. 292-309.
68. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 986, ark. 308-309.
69. *HDA SBU*, f. 6, spr. 69260-fp Kryminal'na sprava # 55 po obvynuvachennyyu Dzyuby Ivana Mykhaylovycha za st. 62, ch. 1 KK URSR u 18 tomakh. 12 kvitnya 1972 – 18 sichnya 1973 rr., T. 2, ark. 117-120; *HDA SBU*, f. 6, spr. 72644-fp Kryminal'na sprava # 196 po obvynuvachennyyu Chornovola Vyacheslava Maksymovycha u vchynenni zlochynu, peredbachenoho st. 62, ch. 1 KK URSR v 14 tomakh. 13 sichnya 1972 – 28 lyutoho 1973 rr., T. 4, ark. 42; V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 211.
70. I. Hel', *Vyklyk systemi: ukrayins'kyi vyzvol'nyy rukh druhoyi polovyny XX stolittya* [Challenge to the System: the Ukrainian Liberation Movement of the Second Half of the Twentieth Century], s. 260.
71. *HDA SBU*, f. 6, spr. 72644-fp, T. 5, ark. 282; V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 225-228.
72. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 1021 Sprava iz oryiginalamy dopovidnykh zapysok, inform povidnlen' ta povidnlen' iz TsK KPU (poverneni), 26 hrudnya 1973 r. – 26 hrudnya 1973 r., ark. 77.
73. *HDA SBU*, f. 16, op. 3, spr. 986, ark. 303.
74. V. Moroz, *Eseyi, lysty y dokumenty* [Essays, Letters and Documents], s. 220-221.